

DEVIAND XULQ-ATVOR SHAKLLANISHINING O‘SMIR YOSHIDAGI BOLALARGA TA’SIRI

Yunusova Feruza Maxamadaliyevna
Andijon viloyati Bo‘ston tumani 8-maktab psixologi

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada, bugungi kunda o‘smirlik davrida yuzaga keladigan xarakter aksentuatsiyasi tiplarning og‘ishgan-xulq-atvor shakllanishiga ta‘sirining psixologik mexanizmlari va ushbu muammoning chet el olimlari tomonidan o‘rganilganligi yoritilgan.

Kalit so‘zlar: *Xarakter aksentuatsiyasi, deviant , astenik, sikloit, shizoit, psixika, extyoj, emansipatsiya, kriziz, ijtimoiy muhit.*

KIRISH

Bugungi kunda jamiyatimizda yoshlarga qaratilayotgan e‘tibor tobora kuchayib bormoqda va davlat siyosatiga ko‘tarildi desak bo‘ladi. Endigina o‘rib kelayotgan yosh o‘smirlik davri an‘anaviy ravishda eng qiyin deb hisoblanadi ham psixologik, ham va ijtimoiy nuqtai nazardan.

Xarakter bu odamning odamlarga, bajarilgan ishga munosabatini belgilaydigan barqaror shaxsiyat xususiyatlari majmui. Xarakter faoliyat va muloqotda namoyon bo‘ladi va odamning xulq -atvoriga o‘ziga xos, o‘ziga xos soyani beradigan narsani o‘z ichiga oladi

Shaxslararo munosabatlar sohasini shakllantirish amalga oshiriladi asosiy shaxsiyat etuklashganda hissiy qo‘zg‘aluvchanlik, hissiy tajribalarning katta barqarorligini o‘z ichiga olgan mexanizmlar, etarli tajribaga ega bo‘lish qobiliyati qo‘rquv va xavotirning namoyon bo‘lishi, qochish, yoki qarama-qarshi his-tuyg‘ularning to‘liq yo‘qligi, shuningdek, nafaqat baholash bilan bog‘liq tajribaning paydo bo‘lishi.

O‘tgan asrning ikkinchi yarmida, ya‘ni 1968 yilda nemis psixiatri K. Leonhard "aksentuatsiya" tushunchasini kiritdi. U buni me‘yordan chetga chiqish, individual xususiyatlarning haddan tashqari kuchayishi deb ta‘riflagan. To‘qqiz yil o‘tgach, 1977 yilda, sovet olimi A.E. Lichko aniqroq va torroq "belgi aksentuatsiyasi" so‘zini ishlatishni taklif qildi. Aynan mana shu ikki olim (K. Leongrad va A. E. Lichko) psixologiya faniga beqiyos hissa qo‘shdilar, aksentuatsiyalarning yaqin, bir -birini to‘ldiruvchi tushunchalari va tasniflarini ishlab chiqdilar. Xarakterning aksentuatsiyasi-bu ba‘zi xususiyatlarning haddan tashqari ifodalanishi. Urg‘u - bu odamning ichki dunyosidagi nomutanosiblik va nomutanosiblik belgisidir

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA.

O'rganilgan muammo o'smirlardagi xarakterning o'zgaruvchanligi va ularda yuzaga keladigan turli xildagi deviant xulq-atvor shakllari yuzaga kelishi va ularning namoyon bo'lishi haqida ko'plab olimlar o'z ishlarining olib borishgan. Nemis olimi K. Leonard tomonidan taklif qilingan aksentuatsiyalarning birinchi ilmiy tasnifi ham xarakter tipologiyasi hisoblanadi. Bu shaxsning atrofidagi odamlar bilan muloqot uslubini baholashga asoslangan.

K. Leonhardning so'zlariga ko'ra, o'n ikki turdagi urg'u turlarining qisqacha tavsifi:

Gipertenziv - faol, suhbatdosh, faol, mas'uliyatsiz, ziddiyatli, asabiy.

Disty - jiddiy, vijdonli, adolatli, passiv, sekin, pessimistik.

Sikloid - bu o'z navbatida gipertimik va distimik ko'rinishda namoyon bo'ladigan tur.

Hayajonli - vijdonli, g'amxo'r, janjalli, hukmron, asabiy, tez g'azablangan, instinktiv.

Tiqilib qolgan - maqsadli, irodali, talabchan, shubhali, ta'sirchan, qasoskor, rashkchi.

Pedantik - ziddiyatsiz, aniq, vijdonli, ishonchli, zerikarli, qat'iyatsiz, rasmiy.

Xavotirli - do'stona, ijrochi, o'zini tanqid qiluvchi, qo'rqinchli, qo'rqqoq, bo'ysunuvchi.

Hissiy - mehribon, rahmdil, adolatli, ko'z yoshlari, haddan tashqari himoyasiz va mehribon.

Namoyishchi - xushmuomala, g'ayrioddiy, xarizmatik, o'ziga ishongan, xudbin, behuda, maqtanchoq, ikkiyuzlamachi, aldashga moyil.

Baland - hissiy, xushchaqchaq, altruistik, o'zgaruvchan, vahima va bo'rttirishga moyil.

Ekstravert - faol, chiquvchi, do'stona, beparvo, uzoqni ko'ra olmaydigan, tashqi tomondan ta'sirlangan.

Introverted - cheklangan, printsipial, ziddiyatsiz, aqlli, tashqaridan unchalik ta'sirlanmagan, yopiq, o'jar, qattiq.

Lichko ta'kidlash tasnifi

NATIJALAR TAXLILI

A.E. Lichkoning fikricha, xarakterli aksentuatsiyalarni tasniflashning o'ziga xos xususiyati shundaki, sovet olimi uni o'smirlar va yigitlarning deviant xulq-atvorini kuzatish natijalari asosida qurgan. Uning nazariy asosi K. Leonard va sovet psixiatri P. B. Gannushkinning ishlari edi.

A.E. Lichko o'smirlar bilan ishlagan, lekin uning kontseptsiyasi doirasini bu yosh davri bilan chegaralamagan.

A.E. Lichkoga ko'ra xarakterli urg'u berish turlarining tasnifi:

Gipertenziv - Ular haddan tashqari faol, chaqqon, xushmuomala, quvnoq odamlar. Ularning kayfiyati, qoida tariqasida, har doim ko'tarinki kayfiyatda. Shu bilan birga, ular bezovtalanmagan, tartibsiz, ziddiyatli, oson, lekin yuzaki olib ketilgan, o'zlariga juda ishongan, o'z qobiliyatlarini yuqori baholashga moyil, maqtanchoq. Bunday odamlar notinch kompaniyalarni, hayajon va tavakkalchilikni yaxshi ko'radilar.

Sikloid - Bu holatda gipertermiya bir -uch hafta davomida kuzatiladi, so'ng subdepressiya (engil depressiya) bilan almashtiriladi. Ko'tarilgan va tushkun kayfiyatning doimiy o'zgarishi bu turdagi aksentuatsiya nomini keltirib chiqardi.

Ko'tarinki kayfiyat davrida bunday odam xushchaqchaq, tashabbuskor, xushmuomala. Kayfiyat o'zgarganda, qayg'u, befarqlik, asabiylashish va yolg'izlik istagi namoyon bo'ladi. Subdepressiya davrida sikloid turi tanqid va kichik muammolarga juda keskin ta'sir ko'rsatadi.

Labil- Bu turdagi aksentatsiya avvalgisidan kayfiyatning keskin va ko'pincha oldindan aytib bo'lmaydigan o'zgarishi bilan farq qiladi. Har qanday kichik narsa bunga sabab bo'lishi mumkin. Ruhiiy tushkunlik holatida bo'lgan bunday odamlar yaqinlaridan yordam so'rashadi, yolg'iz qolmaydilar, balki yordamga murojaat qilishadi, so'rashadi, ko'nglini ko'tarish va ko'ngil ochish kerak.

Barkamol shaxs sezgir va sezgir, boshqalarning munosabati uni juda nozik sezadi va tushunadi. Bunday odamlar etakchi, hamdard, mehribon, yaqinlariga qattiq va samimiy bog'langan.

Astenonevrotik - Bu turdagi odamlar intizomli va mas'uliyatli, tartibli, lekin ayni paytda juda tez charchashadi, ayniqsa qiyin aqliy ishni bajarish yoki musobaqada qatnashish kerak bo'lsa. Urg'u, biror narsa noto'g'ri ketganda, asabiylashish, shubhalanish, kayfiyatsizlik, gipoxondriya, hissiy buzilishlar sifatida namoyon bo'ladi.

Sezuvchan- Bu juda nozik, empatik va himoyasiz odamlar, ular quvonchni ham, qayg'uni ham, qo'rquvni ham keskin his qilishadi. Kamtarin, begona odamlar oldida uyatchan, ular eng yaqin odamlar bilan ochiq va muloqot qilishadi.

Afsuski, bu mehribon va hamdard odamlar ko'pincha o'ziga ishonmaydilar, past baho va pastlik kompleksidan aziyat chekadilar. Nozik turdagi burch, sharaf, axloqiy talablar va mehnatsevarlik hissi yaxshi rivojlangan. Ular qanday qilib do'st bo'lishni va sevishni bilishadi.

Psixastenik- Bu intellektual rivojlangan odamlar, aqlga, falsafaga moyil, introspektsiya va mulohaza yuritishga moyil. Aniqlik, xotirjamlik, ehtiyotkorlik va ishonchlilik ularning xarakteridagi qat'iyatsizlik, jiddiy javobgarlikdan qo'rqish va yuqori talablar bilan birlashtirilgan.

Shizoid- O'z ichki dunyosi, barqaror xayolot va qiziqishlari bilan yashaydigan yo'ldan ozgan odamlar. Ular yolg'izlikni afzal ko'rishadi, bema'nilik, vazminlik,

befarqlik, boshqalarga tushunarsiz va o'zlari boshqalarning his -tuyg'ularini yaxshi tushunishmaydi.

Epileptoid -Bu shafqatsiz, hukmron, xudbin va ayni paytda g'azablangan odamlar, ularning kayfiyati deyarli har doim yomon melankolikdir. Ular quyidagi xarakterli xususiyatlar bilan ajralib turadi: rashk, mayda -chuyda, ehtiyotkorlik, pedantlik, rasmiyatchilik, aniqlik, puxtalik, ehtiyotkorlik.

Histeroid- Ta'kidlash joizki, teatrallik, pafos, hasadga moyillik bor. Bunday odamlar o'z shaxsiga ko'proq e'tibor berishni, maqtashni, maqtashni, ishtiyoqni va hayratni xohlashadi, ular yomonroq taqqoslashga toqat qilmaydilar. Ular faol, faol, faol. Beqaror- Bu beparvo, dangasa va bo'sh odamlar, ular, qoida tariqasida, o'qishga yoki ishga ishtiyoqi yo'q, ular faqat dam olishni va dam olishni xohlaydilar, kelajak haqida o'ylamaydilar. Turg'un tur mutlaq erkinlikni xohlaydi, o'zini tutishga toqat qilmaydi. Bunday odamlar giyohvandlikka moyil, juda gapli, ochiq, yordamchi.

Konformal -Bu "hamma kabi" va jamiyat manfaati uchun o'ylashga va harakat qilishga intiladigan opportunistik odamlar. Bunday odamlar do'stona va ziddiyatli emas, lekin ularning fikri va xulq-atvori qattiq. Konformist insonparvarlik va axloqni unutib, hokimiyat vakiliga yoki ko'pchilikka beparvo bo'ysunishi mumkin.

A.E.Lichkoning ta'kidlash tasnifi bizning davrimizda dolzarb va mashhur bo'lib qolmoqda.

Yashirin aksentuatsiya bu jarayonda shaxsda ko'rinib turibdiki, bu darajani haddan tashqari emas, balki me'yorning odatiy variantlari bilan bog'lash kerak. Oddiy, tanish sharoitlarda, ma'lum turdagi xarakterga xos xususiyatlar zaif ifodalanadi yoki umuman ko'rinmaydi. Uzoq kuzatuv, ko'p tomonlama aloqalar va tarjimai hol bilan batafsil tanishish bilan ham, xarakterning ma'lum bir turi haqida aniq tasavvur hosil qilish qiyin. Biroq, bu turdagi xususiyatlar "eng kam qarshilik ko'rsatish joyi" ga talablarni kuchaytiradigan vaziyatlar va ruhiy shikastlanishlar ta'siri ostida, ba'zida kutilmaganda, ochiq -oydin paydo bo'lishi mumkin. Har xil turdagi, hatto og'ir bo'lgan psixogen omillar nafaqat ruhiy kasalliklarga olib kelmaydi, balki xarakter turini ham ochib bermasligi mumkin. Agar bunday xususiyatlar aniqlansa, bu, qoida tariqasida, sezilarli ijtimoiy moslashuvga olib kelmaydi.

Giperimik tur Psixopatiyaning bu turi batafsil Shnayder (1923) va P.B. Gannushkin (1933) kattalarda va G.E. Suxareva (1959) bolalar va o'smirlarda. P.B. Gannushkin bu turga "konstitutsiyaviy hayajonlangan" nomini berdi va uni sikloidlar guruhiga kiritdi.

Qarindoshlarning ma'lumotlari gipertimik o'smirlik bolaligidan katta harakatchanlik, suhbatdoshlik, gapiruvchanlik, haddan tashqari mustaqillik, yomonlikka moyillik va kattalarga nisbatan masofani sezmaslik bilan ajralib turishini ko'rsatadi. Hayotning birinchi yillaridan boshlab, ular hamma joyda shovqin -suron ko'taradilar, tengdoshlarining shirkatlarini yaxshi ko'radilar va ularga buyruq berishga

intilishadi. Bolalar muassasalari tarbiyachilari ularning bezovtalanishidan shikoyat qiladilar.

Psixopatizatsiyaning gipertimik-affektiv varianti portlovchi psixopatiyalar bilan o'xshashlikni keltirib chiqaradigan, ta'sirchan portlash xususiyatlarining ortishi bilan tavsiflanadi. Ko'pincha gipertiralarga xos bo'lgan g'azab va g'azab, ular qarshilikka uchraganda yoki muvaffaqiyatsizlikka uchraganda, bu erda ayniqsa zo'ravonlikka aylanadi va eng kichik sabab bilan paydo bo'ladi.

Sikloid turi bu jarayonda olimlarning fikricha bu tur 1921 yilda Kretsmer tomonidan tasvirlangan va birinchi marta psixiatrik tadqiqotlarda keng qo'llanilgan. P.B. Gannushkin (1933) "sikloidlar guruhi" ga psixopatlarining to'rt turini kiritgan: "konstitutsiyaviy depressiv", "konstitutsiyaviy hayajonli" (gipertimik), siklotimik va emotsional-labil. U siklotimiyaning psixopatiyaning bir turi deb hisoblagan.

O'smirlik davrida siz sikloid aksentuatsiyasining ikkita variantini ko'rishingiz mumkin: tipik va labil sikloidlar.

Odatda bolalik davridagi sikloidlar tengdoshlaridan farq qilmaydi yoki ko'pincha gipertirimalar taassurotini qoldiradi. Balog'at yoshining boshlanishi bilan (qizlarda bu menarxga to'g'ri kelishi mumkin), birinchi subdepressiv faza sodir bo'ladi. U befarqlik va asabiylashish moyilligi bilan ajralib turadi. Ertalab letargiya va kuch yo'qolishi seziladi, hamma narsa qo'ldan chiqadi.

Ilgari shovqinli va jonli o'smirlar bu davrda letargik divanda kartoshka bo'lishgan.

Boshqalarning jiddiy muvaffaqiyatsizliklari va tanqidlari subdepressiv holatni chuqurlashtirishi yoki o'z joniga qasd qilishga urinish bilan o'tkir affektiv reaksiyaga sabab bo'lishi mumkin.

Odatda sikloidlarda fazalar odatda qisqa va ikki -uch hafta davom etadi.

Sikloid o'smirlarning "eng kam qarshilik ko'rsatadigan joylari" bor. Ulardan eng muhimi, ehtimol hayot stereotipining tubdan buzilishining beqarorligi.

Labil sikloidlar, odatdagilaridan farqli o'laroq, ko'p jihatdan turg'un (emotsionallabiy yoki reaktiv-labil) turga yaqinlashadi. Bu erda fazalar ancha qisqa - bir necha "yaxshi" kunlar bir nechta "yomon" kunlar bilan almashtiriladi. "Yomon" kunlar letargiya, kuch etishmasligi yoki sog'lig'idan ko'ra yomon kayfiyat bilan belgilanadi. Tegishli yangiliklar yoki voqealar tufayli bir muddat ichida kayfiyat o'zgarishi mumkin. Ammo, quyida tasvirlangan labil turdan farqli o'laroq, haddan tashqari emotsional reaktivlik yo'q, kayfiyatning kichik sabablarga ko'ra osongina va keskin o'zgarishga tayyorligi.

Sikloidlardagi o'smirlarning xulq -atvor reaksiyalari, odatda, ham, labil ham, o'rtacha darajada ifodalanadi. Emansipatorlik intilishlari va tengdoshlar guruhlash reaksiyalari ko'tarilish paytida kuchayadi. Xobbi beqaror.

Belgilangan shaxslar haqidagi tushunchasini tushuntirib, Leonhard, odatda, ular patologik emasligini ta'kidlab, o'z pozitsiyasini quyidagicha bahslashdi: "Agar boshqacha talqin qilinsa, biz faqat oddiy odamni oddiy deb hisoblash mumkin degan xulosaga kelishimiz kerak edi, va o'rtadan (o'rtacha tezlik) har qanday og'ish patologiya deb tan olinishi kerak edi. Bu bizni o'ziga xosligi bilan o'rtacha darajadagi fonda ajralib turadigan odamlarni me'yordan chiqarishga majbur qiladi. Biroq, bu toifadagi odamlar, shuningdek, ijobiy ma'noda "shaxsiyat" sifatida tilga olinadigan odamlar toifasiga kiradi va uning o'ziga xos ruhiy tuzilishiga ega ekanligini ta'kidlaydilar.

Shunday qilib, ta'kidlangan shaxslarda, ijtimoiy ijobiy yutuqlarning imkoniyatlari va ijtimoiy salbiy ayblovlar qo'yiladi. Yengil urg'u ko'pincha ijobiy shaxsiyat namoyishlari bilan, yuqori - salbiy namoyishlar bilan bog'liq. Patologiya haqida faqat ta'kidlangan belgi juda kuchli ifodalanganida va umuman shaxsiyatga halokatli ta'sir ko'rsatganda gapirish mumkin.

A.E. Lichko urg'u berishning quyidagi turlarini ajratadi: gipertimik, sikloid, labil, asteno-nevrotik, sezgir, psixastenik, shizoidli, epileptoidli, histeroidli, beqaror va konformal.

XULOSA

Xulosa qilib shuni aytishimiz mumkinki, xarakterning aksentuatsiyasi - bu shaxsni "oddiy" odamdan ajratib turadigan shaxs xarakter aksentuatsiyasini belgilangan talablar asosida diagnostikasini amalga oshirish orqali turli salbiy holatlarni oldini olish imkoniyati paydo bo'ladi. Aynan xarakter aksentuatsiyasi bu jadallik bilan namoyon bo'lishi o'smirlik davriga borib taqaladi bunday psixologik xususiyatlar judayam o'zgaruvchanligi bilan ajralib turadi o'smirlarda yuqorida keltirilgan aksentuatsiya tiplari ijtimoiy sharoitlarda va oilaviy muhitda ijobiy yoki salbiy bo'lib shakilanadi bu esa o'smirlar egalab turgan davra, faoliyat jarayonlariga va dustlar davrasidagi munosabatlar erarxyasida shakilanadi. Yuqoridagi aksentuatsiya tiplarining ba'zilarida salbiy va psixopatiyaga moyillik xam kuzatiladi bu esa ma'lum bir miqdorda o'smir yoshdagi yig'it va qizlarda ta'lim sifatni va bilim egalashda yuzaga keladigan motivatsyani pasayishiga sabab bo'ladi. Bunday psixologik jarayonlarning xarakterdagi o'zgarishlarni oldini oish uchun eng birinchi navbatda ularga to'g'ri munosabat va o'smirlik davrida yuzaga keladigan kriziz davrlarini to'g'ri tushunib ota – ona va tarbiyachi murabiylar ularga yuqori bosim bermasdan muomila qilish kerakligi va muloqotga bo'lgan extyojlarini qondirishi ular bilan sammimiy oxangda gaplashish dardlarini tinglash orqali ularning ong ostida to'plangan dardlarini yuqoriga chiqarib salbiy qoniqmaslik xislari norozchilik ularda shakilanadigan deviant xulq atvorni oldini olish yaxshi samara beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. АКЦЕНТУАЦИИ ЛИЧНОСТИ КАК ФАКТОР ПСИХИЧЕСКОЙ АДАПТАЦИИ СТУДЕНТОВ ВУЗА Тюркина Ирина Владимировна Санкт-Петербург 2016,
2. ПСИХОЛОГИЯ ХАРАКТЕРА Учебное пособие Марина Валерьевна Шамардина, Ирина Александровна Ральникова, Елена Анатольевна Петухова Барнаул 2020
3. Deviantd xulq-atvor psixologiyasi I.M.Xakimova O'quv qo'lanma Toshkent 2014
4. Naydarjon J. SHAXS IJTIMOIY XIMOYASIZLIGINIOGISHGAN XULQ ATVORGA TASIRINI IJTIMOIY PSIXOANALITIK MEKANIZMLARI //BARQARORLIK VA YETAKCHI TADQIQOTLAR ONLAYN ILMIY JURNALI. – 2022. – T. 2. – №. 1. – С. 9-12.